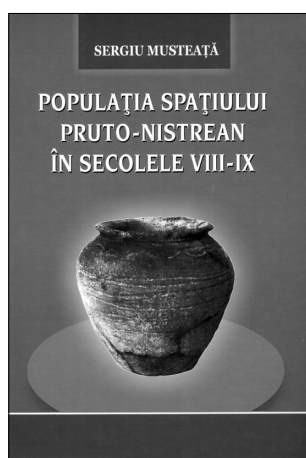

Sergiu Musteață, POPULAȚIA SPAȚIULUI PRUTO-NISTREAN ÎN SECOLELE VIII-IX

Editura Pontos, Chișinău 2005, 189 p., rezumat în limba engleză, indice, 10 tabele, 7 diagrame, 4 hărți, 78 planșe cu figuri, 12 foto, ISBN 9975-926-43-6

„Din mormintele săpate ies uneori aburi vătămători care tulbură mintea cercetătorilor. Oricum, aceste săpături scot la iveală mărturii prețioase, cu condiția să-i ceri arheologiei tot ce-ți poate oferi, dar nimic mai mult”.

Ferdinand Lot

Ceea ce astăzi pare absolut firesc și obișnuit – o sinteză despre arheologia și istoria evului mediu timpuriu a spațiului pruto-nistrean, publicată la Chișinău în limba română – acum douăzeci și mai mulți ani evenimentul ar fi fost interpretat ca o provocare, iar consecințele nu s-ar fi lăsat

mult așteptate. Aflată sub incidența geopoliticului, regiunea hinterlandului menționat s-a situat mereu pe prima linie a luptei ideologice de după cea de-a doua conflagrație mondială, fapt ce nu a putut să nu influențeze obiectivitatea cercetării științifice.

A două jumătate a secolului al XX-lea a excelat, pentru cercetarea istorică din azi fosta republică sovietică locuită de români moldoveni, prin „recomandări” insistente ale unor tipare și calapoade privind etnogeneza popoarelor medievale din Europa de Sud-Est, inclusiv cea a băștinașilor. În epocă era de neconceput publicarea, spre exemplu, a unui studiu care să pună la îndoială prezența exclusivă a slavilor în această parte a lumii în zorii evului mediu și invers, era privită rău, ca un adevărat atentat, chiar și cea mai inocentă tentativă de a demonstra că alături de populația slavă în această regiune mai puteau exista și alte comunități cum ar fi, de exemplu, romanicii. Cazul regretatului arheolog Ion Hîncu, destituit din funcții, având interdicția de a mai face cercetare, a fost unul punitiv, de luare aminte și pentru alții.

În literatura de specialitate de la noi în anii “60-80 ai secolului XX se insista să se demonstreze că patria primitivă a slavilor s-ar fi aflat anume aici, sau foarte aproape de aceste teritorii, și cum că slavii ar fi fost primii, înaintea altora, care s-au așezat cu traiul, formând comunități stabile, în spațiul dintre Prut și Nistru, deja prin secolul al VI-lea, sau chiar mai devreme (unii îi găseau aici și în secolele III-IV p. Chr.), după ce s-au mai potolit invaziile nomade. Un consiliu științific specializat „recomanda insistent spre cercetare vestigiile slave de pe teritoriul Moldovei, deoarece acestea au o importanță mare pentru soluționarea problemei etnogenezei moldovenilor” (Славяно-волошские, p. 8). Scopul nedesimulat al acestor cercetări era cel care apare la p. 229 din „История МССР в шести томах”, vol. I, „în spațiul carpato-nistrean s-au unit hotarele Țaratului Bulgar și al Statului vechi rus...”. Coridorul spre Balcani era creat, chiar dacă doar pe hârtie, imaginar, pentru că realitatea istorică era absolut alta.

Investigațiile din ultimul deceniu au demonstrat că problema evoluției comunităților medievale timpurii în Europa de Sud-Est și în spațiul est-carpatic este una complexă. Tratările rectilinii și unilaterale, cu concluzii pripite și chiar abuzive, bazate pe discursuri șoviniste patriotarde și triumfaliste, ale unor fenomene ce încadrau perioade cu bulversări de populații, s-au dovedit a fi contraproductive. Astăzi s-a demonstrat că studierea problemelor necesită în primul rând analiza aprofundată a surselor documentare – a informațiilor scrise și a componentelor culturii materiale, utilizarea efectivă a interdisciplinarității, sociologizarea discursului arheologic, evitarea utilizării simpliste și necircumstanțiate a elementelor de cultură materială pentru definirea etnicității etc.

Acumularea de noi materiale prin săpături arheologice pe spații extinse ale unor noi situri medievale, prospectarea complexă a proceselor sociale, demografice și politice în conexiune cu fenomenele similare din spațiile limitrofe, analiza critică a investigațiilor înaintașilor, utilizarea unor noi și eficiente metode de studiu a materialelor, dar și

avantajul de nu fi supus unor presiuni de ordin extraștiințific, a făcut cât se poate de binevenit demersul sintetic al lui Sergiu Musteață despre populația din spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX, materializat în lucrarea monografică pe care o recenzăm.

Din compartimentele care preced cadrul structural al lucrării aflăm că aceasta a fost elaborată inițial în formă de teză de doctorat, susținută în anul 1999 la Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași sub îndrumarea unor reputați cercetători – prof. univ. dr. Ioan Caproșu și prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor, și că, pentru realizarea ei, autorul s-a documentat în prestigioase centre universitare și academice din România, Ucraina, Ungaria, Grecia, Germania, SUA, Marea Britanie și, evident, din Republica Moldova.

Volumul este structurat în zece compartimente, la care se adaugă un cuvânt introductiv, o prefață, un rezumat în limba engleză, bibliografia cu abrevieri și sigle, indicele geografic și de autori, precum și anexele formate din lista ilustrațiilor, tabele, diagrame, hărți, figuri și planșe foto. *Cadrul general* care formează subiectul primului capitol, aduce delimitări exacte ale arealului geografic și cronologic al studiului, precizând, totodată, scopul și obiectivele principale pe care și le-a propus autorul: reconstituirea științifică a tabloului vieții social-economice, culturale și spirituale a populației din spațiul pruto-nistean în perioada secolelor VIII-IX. În calitate de reper și limită cronologică inferioară de unde demarează cercetarea este luată invazia bulgară de la sfârșitul secolului VII (anul 679), iar drept limită cronologică superioară – pătrunderea ungarilor spre vest, de la sfârșitul secolului IX (anul 896), când aceștia părăsesc spațiul nord-pontic și se stabilesc în Câmpia Panonică.

Importante sunt instrumentele de lucru ale autorului și metodele folosite pentru reconstituirile de ansamblu. Dintre acestea sunt evidențiate: „analiza amplă și multilaterală a datelor și fenomenelor istorice într-un cadru geografic și cronologic clar delimitat, evidențierea trăsăturilor generale și speciale ale vieții materiale și spirituale a populației..., aplicarea metodelor cronologice și comparativ-istorice, sistematizări tipologice, repertorii ale siturilor” etc. (p. 18).

Capitolul al doilea a fost dedicat *Istoricului cercetărilor și istoriografiei problemei*. Este evidențiat

un număr de circa 608 așezări, situate în trei zone principale, divizate geografic după cum urmează: zona de nord (cuprinde spațiul dintre Prut și Nistru al Bucovinei de Nord), zona de centru (cuprinde teritoriile actuale ale Republicii Moldova) și zona de sud (analizează siturile din partea de sud a RM și Ucrainei (stepa Bugeacului). Realizarea acestui compartiment nu ar fi fost posibilă fără un laborios travaliu de alcătuire a unui repertoriu a monumentelor din perioada cercetată. În urma acumulării materialelor s-a văzut că cel mai intens a fost cercetată zona de nord (unde mulți cercetători, în perioada sovietică, sperau să găsească patria primitivă a slavilor), care cuprinde nordul Bucovinei cu circa 310 așezări situate în cadrul a 286 situri.

Pentru comparație, vom vedea că, spre deosebire de perioada anterioară (secolele V-VII), pentru care în spațiul pruto-nistean se cunosc doar 184 așezări și 8 necropole (Corman 1998, 9; 132-157) sau 231 situri după calculele lui Gh. Postică (Postică 2006, 18), fără a fi descoperite în mod sigur așezări fortificate sau cetăți. Secolele VIII-IX sunt considerate de cercetători de relativă stabilitate politică și progres demografic și economic. În această perioadă deja se utilizează ambele categorii de situri: așezări deschise și așezări fortificare (cetăți). În scurta analiză a istoriografiei temei (care în realitate este mult mai vastă și ar merita mult mai mult răgaz), autorul a atras atenția asupra clișeele de terminologie din arheologia sovietică, când unii termeni de specialitate, cum ar fi *cuptor slav*, *ceramică slavă*, după cum se exprimă autorul, „devin termeni politici și ideologici” (p. 30). Neutilizarea acestora în lucrările despre evul mediu timpuriu sud-est european era calificată drept antiștiințifică.

Totuși folosirea în acest compartiment introductiv a unor formulări concluzive ni se pare pripită, după cum pripită ni se pare concluzia din această parte a lucrării, potrivit căreia „slavii au locuit în acest spațiu și au participat la formarea culturii medievale timpurii”. Reputatul lingvist polonez Witold Mańczak a demonstrat, cu argumente irefutabile, absolut inversul (Mańczak 1988, 21-27; Mańczak 1997, 57-62). Atât timp cât nu există metode științifice sigure care ar permite de a defini etnosul în baza analizei culturii materiale a populației, fie ea și medievală, nimeni nu va da credit acestor afirmații, oricât de sofisticat ar fi sistemul de demonstrații și oricât de logică ar fi argumentarea rezultatelor la care s-a ajuns.

Capitolul al treilea *Tipologia așezărilor și construcțiilor* (p. 32-53) pare să fie unul de calitate și sobrietate științifică de netăgăduit. Este compartimentul în care s-au depus eforturi pentru a aduna, selecta și clasifica materiale dispersate în publicații, colecții, arhive, instituții și chiar state diferite. Împreună cu următoarele două compartimente, acesta formează pivoții de bază ai lucrării. Autorul atrage atenția că în evoluția așezărilor umane un rol important l-a jucat mediul înconjurător, factorului geografic atribuindu-i-se rolul binemeritat. Așezările tind să graviteze spre surse importante de apă, terenuri fertile apte prelucrării, spre masive împădurite, atât de utile pentru completarea necesităților de hrană și căldură, dar și de adăpost în caz de necesitate.

Analiza separată a așezărilor deschise (*așezări-seliști*, la Sergiu Musteață) și a celor fortificate a permis autorului să constate în această perioadă o extindere a locuirii dinspre zona de silvostepă spre cea de câmpie (spre stepa Bugeacului și regiunea lacurilor dunărene). Totodată a fost observată o anumită predilecție a populației pentru luncile râurilor mari. (Este necesar să atragem atenția că în perioadele de instabilitate anume în lungul văilor marilor râuri se deplasau hoardele de nomazi. În aceste cazuri pentru locuire sedentarii își alegeau, de regulă, grindurile joase, văile lăturalnice, protejate natural). Această preferință este un argument în plus în favoarea permanentizării unei situații de o mai mare stabilitate a epocii. Cât privește terminologia, noi am fi optat pentru utilizarea altor categorii de termeni pentru ceea ce Sergiu Musteață numește „așezări-seliști” și „așezări-cetățui”, de exemplu, *așezări deschise și fortificații* (sau *așezări fortificate*). Cu toate acestea, nu există o discrepanță tranșantă între terminologia folosită de autor și materialul analizat.

Pe de altă parte, așa cum lucrurile se văd și se înțeleg mai bine când sunt luate în comparație, considerăm că cifrele aduse, privind numărul total de situri arheologice din secolele VIII-IX, ar fi fost (pentru că sunt) mult mai concludente dacă ar fi fost folosită statistica din lucrarea monografică publicată de dr. Igor Corman, despre perioada anterioară, secolele V-VII, unde sunt analizate aceleași spații și aceleași artefacte, dar în alte condiții istorice.

Importante sunt observațiile lui Sergiu Musteață privind cauzele apariției așezărilor fortificate

în spațiul pruto-nistrean. Acestea practic lipsesc în secolele anterioare la est de Carpații Orientali. Autorul nu scapă din vedere situația din alte regiuni ale Europei Centrale și de Sud-Est privind aceste aspecte, fapt ce i-a permis să realizeze concordarea realităților locale cu cele de plan european și euroasiatic. În rând cu *cauzele externe* ale apariției sistemelor de construcții fortificate (primejdia apariției la hotare a unor alogeni determinată de activizarea populațiilor nomade în stepele nord-pontice de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului IX și pătrunderea lor ulterioară în regiunile de la nord de gurile Dunării) ar fi de subliniat și chiar de accentuat evoluția *proceselor interne* (sociale și politice). Utilizate inițial în calitate de cetăți de refugiu (despre aceasta ne dovedește mai ales faptul că în circa 50% din cazuri sunt folosite vechile fortificații existente din perioada getică), treptat acestea devin centre politico-administrative și militare (împreună cu altele, nou edificate), în condițiile apariției unor tendințe interne de organizare social-politică. Ultimele procese sunt impulsionate și de intensificarea atacurilor triburilor turcice ale nomazilor de stepă. Pe de altă parte, nu putem să nu luăm în considerație și faptul că fortificațiile din nordul Bucovinei și unele situate între râurile Răut și Nistru au fost puse de către unii cercetători pe seama unor enclave alogene stabilite în arealurile periferice ale teritoriilor românești (Teodor 2003, 461-467; Spinei 1996, 36; Spinei 2006, 630). Sergiu Musteață atrage atenția că datarea fortificațiilor din regiune în secolul VIII este forțată (p. 37). Apariția lor poate fi legată de activizarea nomazilor de la mijlocul sau sfârșitul secolului al IX-lea (a ungurilor, de după anul 837 sau a pecenegilor de după 896).

Locuința constituie un element de bază al culturii materiale. În calitate de reședință a grupului familial, locuința este locul unde se desfășoară cele mai multe activități economice ale omului. Din cadrul celor circa 400 de locuințe cercetate pentru această perioadă, Sergiu Musteață evidențiază două tipuri de locuințe: adâncite și de suprafață. Primul tip predomină. Analiza structurii locuinței este realizată de autor pe componente funcționale. Instalația pentru foc constituie elementul obligatoriu al locuinței pentru zona geografică în care locuim, fiind adaptată la mediu. Evidențierea și analiza separată, în cadrul altui bloc, cel al *Anexelor gospodărești*, în care au fost incluse și

instalațiile pentru încălzire/pentru foc, nu ni se pare reușită. Este adevărat, în procesul săpăturilor, în așezările medievale timpurii au fost descoperite și cercetate instalații de foc edificate și în afara locuinței. Acestea, pe bună dreptate, pot fi categorisite drept *Anexe*, însă nu și cele din interiorul locuințelor. De altfel, în scurta concluzie la acest capitol autorul le pune pe toate la locul lor. Remarcăm rezistența autorului de a nu se antrena în discuții inutile privind etnicitatea/ caracterul etnic al instalațiilor de foc.

Ocupațiile economice constituie subiectul celui de-al IV-lea capitol. Amplasarea topografică a așezărilor vădește preocupările de bază ale populației – agricultura și creșterea animalelor. Faptul că agricultura constituia ramura precumpănitoare și determinantă în economia populației locale o demonstrează descoperirea diverselor categorii de unelte agricole, a urmelor de cereale carbonizate, a instalațiilor agricole pentru păstrarea, uscarea sau prelucrarea produselor, dar și cercetările paleobotanice. Analizele paleofaunistice permit reconstituirea structurii probabile a șeptelului, așa cum, alături de cultivarea pământului, creșterea animalelor a constituit o preocupare tradițională constantă, relativ rentabilă, a gospodăriei rurale în toată perioada evului mediu, inclusiv în secolele VIII-IX. Autorul menționează că și vânatul și pescuitul au avut o anumită importanță în economia rurală, situându-se, totuși, pe plan secundar. Dintre meșteșuguri și îndeletnicirile casnice, ca importanță, pe primul loc este situată prelucrarea metalelor. În mai multe așezări din spațiul pruto-nistean au fost descoperite instalații pentru îmbogățirea, reducerea și topirea minereului de fier. Lipsa zăcămintelor de fier de calitate era compensată prin utilizarea minereului de fier de baltă. Numărul mare de unelte confecționate din fier, descoperite în complexe închise din epocă, confirmă confecționarea lor de către meșterii locali, în ateliere sau complexe meșteșugărești, specializați în prelucrarea metalelor (p. 66).

Confecționarea ceramicii – veche și importantă preocupare în cadrul gospodăriei omului - este analizată de Sergiu Musteață cu multă acuritate în vederea stabilirii etapelor evolutive și a determinării nivelului tehnologic al producției. Nu vom insista asupra analizei tipologiei categoriilor ceramice evidențiate de autor cu multă rigoare. Vom menționa doar că pare oarecum improprie formula „confecționarea ceramicii la roata încea-

tă și finisată cu mâna” (p. 74). Procedura tehnică de modelare și de definitivare a vasului, o poate confirma orice olar-practician, este inversă. Din cele două tipuri de cuptoare pentru arderea ceramicii, evidențiate de autor, cu o singură cameră și cu două camere, doar primul tip poate fi atribuit secolelor VIII-IX. Cuptoarele de ars oale cu două camere de la Hansca, Molești și Bogatoc sunt datate în secolul X cel mai devreme, nicicum în secolul IX sau VIII, fapt recunoscut și de Sergiu Musteață la pagina 75, unde prezintă ceramica confecționată la roată, alta decât cea bizantină de import.

Sergiu Musteață se dovedește a fi un bun cunoscător al principalelor coordonate politice ale Europei de Sud-Est din secolele VIII-IX. Evenimentele politico-militare, dar și cele sociale, din această zonă au influențat de multe ori direct situația din teritoriile de la nord de granițele Dunării și din arealul pruto-nistean. Astfel, consolidarea Primului Țarat bulgar și criza prin care trecea Imperiul bizantin au făcut tot mai sporadică pătrunderea mărfurilor, podoabelor și a monedei la est de Carpații Orientali în perioada investigată de autor. Asistăm la un adevărat paradox, când, pe de o parte, la est de Carpații Orientali se observă o vădită evoluție a tuturor coordonatelor social-economice ale comunităților locale, iar pe de altă, surprinde lipsa cvasi-totală a importurilor. Sunt fenomene ale căror cauze trebuie explicate argumentat în baza documentelor vremii.

În capitolul V sunt analizate *viața spirituală, riturile și ritualurile funerare*. Autorul este conștient de dificultatea cercetării și reconstituirii particularităților vieții religioase a comunităților umane, inclusiv a românilor din perioada evului mediu timpuriu. Cu atât mai mult când lipsesc informațiile documentare scrise. Observația lui Sergiu Musteață că unele tradiții creștine au fost însușite de către români într-un timp îndelungat (dar cât de temeinic ? – I.T.), altele doar parțial, iar unele chiar au rămas necunoscute, este o formulă „diplomatică” pentru a nu evidenția suma de păgânism din obiceiurile localnicilor. Noi considerăm că acestea au persistat multe secole la românii de la est de Carpați, unele poate chiar până la apariția structurilor politice statale și a celor bisericești. Aserțiunea că „creștinarea populației rurale din spațiul carpato-danubiano-pontic a fost facilitată de strămutarea unor grupuri de creștini din zonele urbane din Dacia Romană și

din provinciile sud-dunărene în mediul rural începând cu a doua jumătate a secolului al III-lea” (p. 87) nu este confirmată de demonstrații științifice, rămânând la nivelul unor ipoteze de lucru. La fel, nu este argumentată nici declarația că în a doua jumătate a mileniului I „creștinismul a influențat *masiv* (sublinierea ne aparține – I.T.) viața materială și spirituală a comunităților umane din întreg arealul balcanic și nord-dunărean” și că deplasarea „triburilor slave spre zonele dunărene... a avut un impact grav asupra dezvoltării generale a comunităților umane și asupra evoluției religiei creștine”. Nu suntem pe deplin de acord că „unele tradiții păgâne se datorează conviețuirii populației romanice cu unele populații migratoare”.

Am menționat și în altă parte că nu suntem foarte siguri că întreaga populație romanică ar fi fost creștinată în epocă (Tentiuc 2001, 124 și nota 5). Tradițiile ancestrale sunt mult prea puternice pentru a fi abandonate pur și simplu. De cele mai multe ori se întâmplă ca divinitatea să existe pentru că autoritatea o recunoaște și o legitimează. Este un raționament perfect valabil și pentru creștinismul românilor din perioada evului mediu timpuriu (Tentiuc, Hâncu-Tentiuc 2007, 21-25). În spațiul circumcarpatic în această perioadă nu exista o autoritate politică sau ecleziastică care să protejeze noua religie și să o impună. Aceasta o recunoaște și Sergiu Musteață atunci când subliniază că „în perioada secolelor VIII-IX, sunt atestate anumite dovezi arheologice, al căror număr, pe măsura acceptării religiei creștine, începe să crească în mod vizibil, mai cu seamă spre sfârșitul mileniului I” (p. 88).

În relație directă cu credințele sunt riturile și ritualurile funerare. Este necesar să menționăm că în raport cu numărul mare de așezări descoperite pentru această perioadă, surprinde lipsa cvasi-totală de necropole. Această situație l-a obligat pe autor să depășească cadrul cronologic al sintezei, apelând la complexe „cunoscute din acest spațiu din secolele VIII-XIII” (p. 89). Numărul mare de morminte incinerate îl face pe autor să-și exprime îngrijorarea pentru localnici considerând că „reapariția incinerăției în secolele VI-XI se datorează însă, mai degrabă, pătrunderii slavilor în aceste regiuni (se face trimitere la studiile lui N. Zugravu, B. Timošćuk și L. Mikhaļlina), decât revitalizării unei vechi cutume a localnicilor...” (p. 103). Nu vom insista asupra problemei persistenței slavilor în aceste regiuni, însă este evident că

un anumit rit funerar nu poate să aparțină unei anumite seminții, cu atât mai mult incinerarea ca fenomen milenar și universal nu poate fi atribuită în exclusivitate slavilor. În ultimul timp tot mai mulți cercetători sunt de acord că multe comunități de romanici în perioada evului mediu timpuriu au rămas păgâne, și că cel puțin o parte a mormintelor de incinerare din secolele VIII-IX din spațiul de la nord și de la sud de gurile Dunării, ar putea aparține populației romanizate (Diaconu 1988, 1-2, 177; Diaconu 1994, 84; Spinei 1995, 82-100; Teodor 1995-1996, 221-222; Madgearu 2001, 102).

Următorul capitol, al VI-lea, este dedicat analizei *elementelor neromanice din spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*. În el autorul își propune investigarea situației demografice a regiunii și stabilirea raportului numeric dintre elementele etnice... (p. 107). Sergiu Musteață constată că în lipsa surselor scrise doar materialele arheologice sunt în măsură să permită a preciza natura și consecințele raporturilor dintre autohtoni și alogeni. În cadrul comunităților alogenilor din spațiul pruto-nistrean sunt evidențiați slavii, protobulgarii, ungurii, tiverții și ulicii... În calitate de repere de conotație etnică ce ar identifica prezența slavilor în spațiul pruto-nistrean sunt aduse un șir de piese arheologice descoperite în regiune: cuțitele cu volute, statuetele miniaturale de lut (zoo- și antropomorfe), pâinișoarele din lut. Din patrimoniul spiritual slavilor li se atribuie și ritul incinerăției, atestat în necropole plane și tumulare de aici și de aiurea. „Defuncții incinerăți erau slavi” – declară tranșant autorul la pagina 105. Ritualurilor le sunt asociate alte elemente, considerate slave, cum ar fi obligativitatea depunerii de ofrande de carne, arderea rituală a gropilor, sacrificiile omenesti etc. Ținem totuși să atragem atenția că nici unul dintre artefactele enumerate, cu atât mai puțin riturile și ritualurile funerare, aduse în calitate de argumentare documentară a prezenței slavilor în regiune, nu pot aparține și nu au aparținut în exclusivitate doar acestora. Prezența sau lipsa ofrandelor în mormânt nu poate fi criteriu pentru determinarea etnicității, ca și arderea rituală a gropilor, sacrificiile umane (exemple – ?) etc. În unele părți ale Moldovei, de exemplu, obiceiul depunerii de vase cu ofrandă în morminte a dăinuit cel puțin până la începutul secolului al XV-lea (Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu 1961, 346-348, fig. 8/2). Dacă e să admitem totuși prezența în spațiul est-carpatic a unor grupuri de

slavi în secolele VI-VII (transformările cardinale în cultura materială și fenomenul cvasitotal al aculturației ne permite să facem aceasta), câți dintre ei au mai rămas în regiune după căderea *limes*-ului la 602 și câți mai erau slavi (vorbitori de slavă) în secolele VIII-IX? Gh. Postică a demonstrat, în una dintre cele mai recente sinteze privind evul mediu timpuriu din spațiul pruto-nistran, că indicele continuității staționare a așezărilor din secolele VIII-IX, față de cele din perioada anterioară (secolele VI-VII), este de 48,0% (Postică 2006, 18-19), aceasta în situația când epuizarea fertilității solurilor necesita strămutarea așezării după câteva decenii de exploatare a acestora. Dacă admitem că în această perioadă erau incinerati doar slavii, atunci, conform diagramei 5, circa 65% din populația spațiului pruto-nistean trebuiau să fie de această origine. Ceilalți, care își înmormântau defuncții utilizând ritul înhumării, trebuiau să fi fost romanici (35%). Mai jos însă autorul admite că puteau practica înhumarea și slavii, dar și protobulgarii creștinați (p. 105) (țarul bulgarilor Boris/Mihail se convertește, împreună cu supușii săi, în anul 865).

Problema prezenței protobulgarilor la nordul Dunării, implicit în spațiul pruto-nistean este abordată de autor cu circumspecție. Scurta ședere a protobulgarilor nomazi ai lui Asparuch în regiunea cunoscută în sursele scrise cu numele de Onglos, din care putea face parte și zona meridională a hinterlandului în discuție, nu a lăsat urme materiale care ar putea fi identificate arheologic. Nu există așezări, necropole și nici morminte izolate care ar putea fi atribuite perioadei de staționare a acestora în zonă. După plecarea lor, de la întemeierea Primului țarat bulgar (anul 681) și până începutul secolului al IX-lea, nu există informații scrise despre prezența protobulgarilor printre romanicii nord-dunăreni. Tot așa nu există nici situri arheologice în sudul Basarabiei care ar putea fi datate de la sfârșitul secolului al VII-lea (Corman 1998, 278, harta 1; Curta 2006, fig. 24 și harta de la fig. 31) și până la sfârșitul secolului al VIII-lea – începutul secolului al IX-lea (Тельнов 2001-2002, 142-263). Cele șase morminte cercetate la Calfa au o atribuire etnică incertă; și nu sunt decât șase în tot spațiul. Acestea par a fi mai degrabă alanice, decât bulgare. Descoperirea în necropola de la Hansca a unor morminte cu groapa funerară de formă circulară, dezvelirea unor defuncți culcați în poziție chircită, prezența unor

impresiuni (adâncituri) pe cutia cranială a unor schelete (fără ca osul craniului să fie găurit), nu sunt o dovadă că aceștia ar fi de origine protobulgară. Pandantivele din bronz analizate în acest compartiment (p. 115), reprezentând imagini antropo- și zoomorfe (călărețul și calul), au multe conexiuni cu lumea nomadă, însă nu aparțineau protobulgarilor ci alanilor, ale căror grupuri izolate se regăsesc în această regiune.

Așezarea macedonenilor prizonieri din Adrianopol în anul 813 în așa-numita „Bulgare de dincolo de Istru” a fost realizată în mijlocul unor așezări ale romanicilor apărute pe la sfârșitul secolului al VIII-lea. Tot aici se pare că erau așezate mult mai compact grupurile de alani. Prin aceasta se explică, se pare, apariția ceramicii de tip *saltovo* în așezări, dar și descoperirea unor cuptoare în care aceasta era arsă. După evacuarea bizantinilor în anul 838 așezările din regiunea lacurilor dunărene își continuă existența până în primul sfert sau chiar toată prima jumătate a secolului al XI-lea, când dispar, populația retrăgându-se, din calea incursiunilor succesive ale pecenegilor, spre zona de silvostepă din partea centrală a spațiului carpato-nistean.

Ungurii apar în spațiul cercetat în legătură cu conflictul iscat în anul 837 între Imperiul bizantin și bulgari pentru macedonenii amintiți mai sus. În regiunea investigată ungurii au pătruns periodic, fără însă a lăsa artefacte în măsură să fie depistate arheologic. Împăratul Constantin Porfirogenetul, în *De administrando imperio*, îi plasează în Ate-lkuzu, prin care curg râurile Baruh (prob. Nipru), Kuvu (Bugul de Sud), Trull (Nistru), Brut (Prut) și Seret (Siret). Faptul că de fiecare dată când se angajau în expedițiile războinice din Europa Centrală treceau prin pasul Verecke din Carpații Păduroși arată că zonele predilecte de locuire erau cele de la vest de Don și până la Nipru. Deplasările la vest de Nipru erau episodice, fiind legate de expediții de jaf sau războaie.

Despre tiverți și ulici... Sergiu Musteață le acordă doar o singură pagină și îi consideră a fi de origine slavă. Dacă este așa, nu vedem raționamentul ca aceștia să fie supuși analizei într-un subcapitol separat de cel al slavilor. Discuțiile care s-au purtat în jurul acestora, în special privind originea tiverților din cronică lui Nestor, arată că problema este pe departe de a fi atât de clară după cum o vede autorul. Spre exemplu I. Hîncu, într-un

studiu din anul 1997, i-a identificat cu purtătorii culturii Dridu din spațiul carpato-nistreano-dunărean. Gh. Postică îi consideră populație de origine românească (Postică 2006, 16). Faptul că în secolul al X-lea tiverții erau încă păgâni și își înmormântau defuncții incinerându-i, nu este un argument pentru a-i crede slavi și nu romanici. V.V. Sedov, și nu doar el, consideră că etnonimul *tiverty* își are origine în numele vechi al Nistrului – Tyras (Седов 1982, 129-130).

În capitolul *Cronologia descoperirilor* se face analiza particularităților așezărilor din secolele VIII-IX, sunt evidențiate patru etape cronologice ale existenței siturilor. Inventarul arheologic este divizat după categorii, în funcție de utilizarea acestuia: obiecte de uz casnic (cuțite, amnare, fusaiole, străpungătoare), piese de podoabă (cercei, mărgelile, inele, brățări, pandantive antropo- și zoomorfe), piese de harnașament (pinteni), arme (vârfuri de săgeți, dar și cuțitele cu vultă, care mai jos (p. 111) fuseseră atribuite unor activități de îngrijire a corpului – bărbieritului), monede și ceramică.

Capitolul VIII – *Orânduirea socială* este unul mai mult de generalizare decât de sinteză și de reconstituire istorico-arheologică în baza analizelor din compartimentele anterioare. Autorul menționează sporul demografic, deplasarea treptată a comunităților dinspre zonele de silvostepă spre cele de câmpie, apariția unor forme de organizare teritorial-politică. Nu înțelegem cum s-a putut determina că „forme de organizare instituțional-politică erau de dimensiuni relativ mici...” (p. 131). Sintagma „forma de organizare” este una calitativă și nu una cantitativă, chiar dacă comunitățile pot fi și mari și mici. În acest compartiment se făcea necesară utilizarea informațiilor din sursele scrise, dar și reconstituirile istorice prin comparație. Există izvoare externe care întregesc cunoștințele noastre despre fenomene similare, care au avut loc în alte regiuni locuite de români (formațiunea politică a lui Gelu din Transilvania etc.). Nu credem că între aceste formațiuni, situate în arii geografice diferite ale romanității, existau mari discrepanțe ca nivel de dezvoltare social-economică și politică, ce iar detașa net pe romanicii de la est de Carpații Orientali de cei din *terra Ultrasilvania* izvoarelor medievale.

Mult mai complexă este problema existenței sau lipsei „diferențierii sociale” care, conform auto-

rului, ar fi “erodat solidaritatea dintre membrii obștii și a favorizat procesul de aservire” (p. 133). Pentru această perioadă lucrurile privind aservirea nu sunt atât de certe, dacă este să vorbim în termeni arheologici. Tot atât de puține date avem despre statutul social al femeii (p. 136).

Concluziile formulate sunt convingătoare, reies în mare parte din materialul analizat și reflectă stadiul actual al cercetărilor. Se menționează că cercetările arheologice au scos în evidență un șir de obiecte care au o anumită legătură și cu triburile slavilor târzii. Totuși, în ceea ce ne privește, nu credem că formularea „locuitorii spațiului pruto-nistrean din secolele VIII-IX constituie, din punct de vedere etnic, un conglomerat de populații româno-slav, preponderente fiind elementele romanice” (p. 143), este foarte reușită. S-ar putea ca aspectele culturale din spațiul pruto-nistrean din perioada respectivă să aibă un caracter sincretic, dar aceasta nu reiese din cele analizate în lucrare. Convingerea noastră, în urma lecturii, este că în spațiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX exista o populație sedentară romanică care își avea așezările pe aceleași locuri ca și în secolele VI-VII, dar peste care pătrund, din zona Bucovinei subcarpatice, unele comunități de slavi târzii. Elementele entice protobulgare și maghiare din această vreme sunt insignifiante. Cu atât mai mult nu putem crede în aspirațiile fantasmogonice ale unor cercetători care încearcă să includă întreg teritoriul pruto-nistrean, până la Ușitza, în componența Primului țarat bulgar, iar după alții, la căderea acestuia din urmă în anul 1018, spațiul ar fi intrat în cuprinsul Statului vechi rus, așa, ca să aibă și el un stăpân. Și toate aceste silogisme nu sunt nicicum argumentate, nu sunt susținute de sursele documentare, fiind reconstituiri pseudoștiințifice, imagine, cu tentă modernă de geopolitică prost camuflată.

Capitolul X, ultimul din structura lucrării, cuprinde un amplu *repertoriu al siturilor arheologice din secolele VIII-IX* din spațiul cercetat. Realizarea acestuia a necesitat eforturi considerabile. Autorul a inclus într-o listă comună așezările, necropolele și fortificațiile. Pentru fiecare dintre cele de la urmă există și hărți separate. Important este să menționăm că se aduce și un minimum de bibliografie pentru fiecare sit repertoriat. Credem, totuși, ar fi fost utilă numerotarea siturilor pe harta (nr. 1) din anexă. Lucrarea se încheie cu o amplă

Bibliografie, un indice geografic și de autori, dar și cu un album de ilustrații, realizat în condiții grafice de reală calitate.

În concluzie ținem să menționăm că lucrarea lui Sergiu Musteață este o primă sinteză reușită despre spațiul pruto-nistean din secolele VIII-IX. Ea se distinge prin introducerea în circuitul științific a unui bogat și important material arheologic, în parte inedit, rezultat din propriile investigații; se caracterizează printr-o profundă și imparțială

analiză a materialelor documentare și prin antrenarea lor în reconstituiri istorice obiective. Unele formulări stângace nu diminuează calitatea textului realizat cu acuratețe. Pentru cei interesați de realitățile istorico-arheologice din spațiul Europei de Sud-Est în epoca evului mediu timpuriu această lucrare va fi de un real folos. Monografia lui Sergiu Musteață este o contribuție științifică meritorie de care va trebui să țină cont toți cei care se vor referi la această perioadă.

Bibliografie

- Corman 1998:** Igor Corman, Contribuții la spațiul pruto-nistean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.) (Chișinău 1998).
- Curta 2006:** Florin Curta, Apariția slavilor. Istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII (Târgoviște 2006).
- Diaconu 1994:** Despre istoria Dobrogei în evul mediu timpuriu. In: P. Diaconu, Recenzii și discuții arheologice, I, (Călărași 1994), 81-106.
- Madgear 2001:** A. Madgearu, Rolul creștinismului în formarea poporului român (București 2001).
- Mańczak 1988:** Mańczak Witold, Pourquoi la Dacie, au contraire des autres provinces danubiennes, n'a-t-elle pas été slavisée? In: Vox Romanica. Annales Helveticæ explorandis linguis romanicis destinati, nr. 47, (Berna 1988), 21-27.
- Mańczak 1997:** Mańczak Witold, De ce Dacia, spre deosebire de alte provincii dunărene, nu a fost slavizată. In: Limba Română, Revistă de știință și cultură (Chișinău 1997), 57-62.
- Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu 1961:** C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, Săpăturile de la Piatra Neamț. In: Materiale și cercetări arheologice, VII, (București 1961), 346-348.
- Postică 2006:** Gh. Postică, Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII), Autoreferat al tezei de doctor habilitat în știința istorice (Chișinău 2006).
- Spinei 1995:** V. Spinei, Observații privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. In: Pe drumul credinței. Arhimandritul Roman Braga, River Junction, MI, USA, 1995, 82-100.
- Spinei 1996:** V. Spinei, Generalități privind geneza orașelor medievale din Moldova. Arheologia medievală I, 1996, 35-53; Republicat cu Addenda în: V. Spinei, Universa Valachica. Românii în contextual politic internațional de la începutul mileniului al II-lea (Chișinău, Cartdidact 2006), 629-657.
- Tentiuc 2001:** I. Tentiuc, Particularități și semnificații ale ritului și ritualului funerar în spațiul est-carpatic în secolele XI-XIII. Tyragetia X, 2001, 123-130.
- Tentiuc, Hâncu-Tentiuc 2007:** I. Tentiuc, A. Hâncu-Tentiuc, Unele opinii și controverse privind relația dintre creștinismul popular și ritul și ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală și de Sud-Est. Tyragetia, s.n. 2, vol. I (XVI), 2007, 21-25.
- Teodor 1995-1996:** D.Gh. Teodor, Creștinism și păgânism la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Pontica XXVIII-XXIX, 1995-1996, 221-222.
- Седов 1982:** В.В. Седов, Восточные славяне в VI-XIII вв. Археология СССР (Москва 1982).
- Тельнов 2001-2002:** Н.П. Тельнов, Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв. Stratum plus 5, 2001-2002, 142-263.

11.03.2008

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova

